

פשרו הנסתר של סיפור בלעם

שאלות רבות וטובות נשאלו על סיפור בלק ובלעם ועל הקללות שנהפכו לברכות. האם בלעם היה באמת איש אלוהים, או שהיה שרלטן, מכשף, איש מאגיה שחורה? האם היו לו כוחות על-טבעיים? האם באמת היה, כדברי כמה מחכמינו, שקול למשה רבנו? מה הניע אותו – הרצון לגמול ולכבוד מהמואבים ומהמדיינים, או איבה כלפי בני ישראל והתמרמרות על קרבתם לכאורה לאלוהים? למה ה' שנתגלה אליו הורה לו תחילה לא ללכת לקלל את בני ישראל, ואז, לכאורה, שינה את דעתו ואמר לו ללכת בכל זאת? מה פשר האפיזודה של האתון המדברת? האם היא קרתה באמת, או שהייתה, כדעת הרמב"ם, הזיה של בלעם?²

אלו הן שאלות חשובות, והן נידונו רבות. אך יש שאלות יסודיות מהן. מדוע בכלל נמצא הסיפור הזה בתורה? הרי כולו אירע הרחק מעיניהם של בני ישראל. איש מהם, גם לא משה, לא היה עד לו. עדיו היחידים היו בלק, בלעם וכמה נכבדים מואבים. לו ידעו בני ישראל באיזו סכנה היו נתונים וכיצד ניצלו ממנה, היה הדבר נותן להם מזון למחשבה לפני שזנו אחר בנות מואב ושיקציהן סמוך לאחר האירוע. הם היו יודעים שהמואבים אינם דורשי טובתם. אפילו משה לא היה יודע על הפרשייה אלמלא סיפר לו ה' על כך. בקיצור, בני ישראל נמצאו בסכנה וניצלו ממנה אך לא ידעו לא על הסכנה ולא על ההצלה. ואם כן, איך היא השפיעה עליהם, או יכלה להשפיע?

לכד מכך, למה צריך היה ה' שבלעם ייצא למשימתו? תחילה אמר לו לא לצאת; הרי יכול היה לעמוד על כך גם בפעם הבאה. הקללות היו נמנעות, בני ישראל היו מוגנים, ולא היה כל צורך במלאך, באתון המדברת, ובשלל האירועים, הזכחים וניסיונות הקללה. כל הדרמה כולה לא הייתה נחוצה. ולמה שם ה' בפי בלעם את פסוקי השירה המופלאים, המציבים את ברכתיו באחת הפסגות הליריות של התורה? די היה שבלעם יאמר דברים בנוסח הבטחת ה' לאברהם, "וְאַבְרָהָם מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אָדָר" (בראשית יב, ג) – שאכן משובצים בשיריו: "מְבָרְכֶיךָ בְּרוּךְ וְאַרְרִיךָ אָדָר" (במדבר כד, ט).³

מי נועד להיות מושפע מאפיזודת בלעם? האם היא נועדה לחולל איזו תמורה? מי היה קהל היעד שלה?

היא לא השפיעה על המואבים. הם המשיכו ושלחו את בנותיהם לפתות את בני ישראל, הפעם בהצלחה. בני ישראל נענשו במגפה איומה, ו-24 אלף מהם נספו.

הפרשייה לא השפיעה גם על המדיינים; איבתם לבני ישראל הייתה עזה ונותרה כזאת אחרי המאורע, ועל כן הורה ה' למשה "צֹרֹר אֶת הַמְּדִינִים וְהַפִּיתָם אוֹתָם" (כה, יז-יח). פרקים ספורים לאחר מכן מסופר כי ה' הורה למשה לנקום במדיינים נקמה צבאית (פרק לא).

גם בלעם עצמו לא הושפע. בעניין זה, התורה מפזרת רמזים. תחילה היא מספרת על פרשת הזנות עם בנות מואב והמגפה שבעקבותיה. אחר כך, כעבור שישה פרקים, מסופר כי במהלך המלחמה עם המדיינים בלעם נהרג (לא, ח). ואז, כעבור עוד כמה פסוקים, אומר משה לבני ישראל כי בנות מדיין "הָיוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדֶבֶר בִּלְעָם לְמַסָּר מֵעַל בְּה' עַל דְּבַר פְּעֹר, וְתָהִי הַמַּגָּפָה בְּעֵדַת ה'" (לא, טז). כלומר בלעם, שעבר חוויה מרעישת, מכוננת לכאורה,

שבה הקללות שהגה הפכו בפיו לברכות, נותר אחריה עוין כלפי העם שברך, וכנראה גם כלפי האל שעולל לו את זאת, ומוחו הוסיף לחבל מזימות מחוכמות לפגיעה בבני ישראל.

ואחרונים חביבים, גם בני ישראל לא השתנו בעקבות הפרשה. הם נותרו חשופים לפגעי המואבים, המדיינים ומדוחי המין, האוכל ואלוהי-הנכר. המאורע לא שינה גם את משה, שהותיר לפינחס לעשות את המעשה המכריע שיכלום את המגפה, ומיד לאחר מכן שמע מה' שיהושע יירש ממנו את ההנהגה.

אם מאורע בלעם לא שינה לא את המואבים ולא את המדיינים ולא את בני ישראל, לא את בלעם ולא את משה, איזה עניין יש לנו בו? איזה תפקיד הוא ממלא בסיפור תולדות עמנו? הפליאה גוברת משום שלאורך הדורות מאורע בלעם אכן נתפס כציון-דרך מרכזי. כך בהמשך התורה, כך בנביאים ראשונים, כך בנביאים אחרונים וכך בכתובים.

ראשית, מאורע בלעם משמש נימוק מרכזי למצווה הנמסרת בספר דברים: עמונים ומואבים אסורים לבוא בקהל ה' עד עולם "על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בדרך בצאתכם ממצרים, ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור מפתור ארם נהרים לקללך, ולא אבה ה' אלהיך לשמע אל בלעם ויהפך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה' אלהיך. לא תדרש שלמם וטבתם כל ימך לעולם" (דברים כג, ד-ז).

במעמד חידוש הברית, לאחר כיבוש הארץ, סקר יהושע בן-נון את תולדות ישראל בקצרה, אך את המאורע שלנו הבלויט. שניים מתוך שנים-עשר פסוקי הסקירה ההיסטורית, שיהושע משמיע בשמו של ה', עוסקים בו: "ויקם בלק בן צפור מלך מואב וילחם בישראל

וישלח ויקרא לבלעם בן בעור לקלל אתכם. ולא אביתי לשמע לבלעם ויברך ברוך אתכם ואצל אתכם מידו" (יהושע כד, ט-י).

הנביא מיכה, בן זמנו של ישעיהו הצעיר ממנו מעט, התנבא אף הוא בשם ה' – "עמי, זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אתו בלעם בן בעור מן השטים עד הגלגל למען דעת צדקות ה'" (מיכה ו, ה). זאת בתוך נבואה נשגבה וחשובה במיוחד, פסוקים בורדים לפני הפסוק המפורסם המתמצת את האתיקה היהודית: "הגיד לך, אדם, מה טוב, ומה ה' דורש ממך: כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לקת עם אלהיך" (שם, ח).

בשיאו של תהליך התיקון הדתי שיוזמו עזרא ונחמיה בימי שיבת ציון, הוקראה התורה באוזני העם, ונחמיה המספר על כך מציין, מכל הדברים, רק את התגלית הזאת: "ונמצא כתוב בו אשר לא יבוא עמני ומאבי בקהל האלהים עד עולם. כי לא קדמו את בני ישראל בלחם ובמים, וישכר עליו את בלעם לקללו ויהפך אלהינו הקללה לברכה" (נחמיה יג, ב).

איך נסביר כי אירוע שלמראית עין לא הייתה לו כל השפעה על המעורבים בו, או על המאורעות שבאו אחריו, מקבל נפח ומשקל גדולים כל כך בתיאורי תולדות ישראל מפי משה ויהושע, מיכה ונחמיה?

התשובה על כך היא גם תשובה לשאלת יסוד בתורה. קשה להבין מדוע רצה אלוהים לכתוב ברית דווקא עם עם שהתגלה שוב ושוב כמרדן, קשה עורף וכפוי טובה. ה' עצמו איים פעמיים להכרית את העם – אחרי חטא העגל ואחרי חטא המרגלים. גם בפרשתנו, לקראת סופה, הוא משלח בעם הזה מגפה.

ומנגד, הלוא היו עוד עמים מאמינים בעולם העתיק. התורה מכנה את מלכיצדק, בן זמנו של אברהם אבינו, "כֹּהֵן לְאֵל עֵלְיוֹן" (בראשית יד, יח). יתרו חותן משה כוהן מדיין נתן לחתנו עצות הנהגה יקרות מפז. בספר יונה מתואר כיצד מלחים גויים התפללו שעה שהנביא העברי ישן לו. כשהגיע יונה אל יעדו, לנינווה שבאשור, והשמיע את אזהרותיו, התושבים חזרו מיד בתשובה – באורח שכמוהו כמעט לא נראה ביהודה ובישראל. מלאכי, אחרון הנביאים, אומר: "כִּי מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ וְעַד מְבֹאוֹ גְדוֹל שְׁמִי בְּגוֹיִם, וּבְכָל מְקוֹם מְקַטֵּר מִגֵּשׁ לְשִׁמִּי וּמִנְחָה טְהוֹרָה; כִּי גְדוֹל שְׁמִי בְּגוֹיִם, אָמַר ה' צְבָאוֹת – וְאַתֶּם מַחְלִלִים אוֹתוֹ... (מלאכי א, יא-יב).

למה לבחור בישראל, אם כן? התשובה היא אהבה. כמעט כל הנביאים אמרו זאת. ה' אוהב את ישראל. הוא אהב את אברהם; הוא אוהב את צאצאיו. מפעם לפעם חורה אפו בהם בעקבות מעשיהם, אך אין הוא יכול לוותר על אהבתו. הוא מסביר זאת לנביא הושע. לך והתחתן עם אשת זנונים, אומר לו ה'. היא תפר את אמוניך, היא תשבור את לבבך, אבל אתה לא תחדל לאהוב אותה ותשיב אותה אליך (הושע א-ג).

אבל היכן בתורה מביע אלוהים את אהבתו זאת לישראל? בברכות בלעם. כאן נותן ה' קול לרגשותיו כלפי העם הזה. "כִּי מֵרָאשׁ צָרִים אָרָאנוּ וּמִגְבָּעוֹת אֲשׁוּרָנוּ; הֵן עַם לְבָדָד יִשְׁכֵּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב" (במדבר כג, ט). "הֵן עַם פִּלְבִּיָּא יָקוֹם וְכֹאֲרִי יִתְנַשֵּׂא" (שם, כד). "מָה טָבוֹ אֶהְיֶה, יַעֲקֹב! מִשְׁפָּנְתִּי, יִשְׂרָאֵל!" (כד, ה). מילים מפורסמות אלו אינן משל בלעם. הלוא ה' שם בפיו את הברכות, בשעה שבלעם התכוון לקלל. אלו הן מילותיו של ה' – הביטוי הרהוט ביותר לאהבה שהוא רוחש לעם קטן זה, עם שאלמלא כן היה נשכח כאלפי עממים אחרים.

בלעם, הנביא האלילי, הוא צינור מוזר מאין כמוהו להעביר דרכו את ברכת ה'.⁴ אך זו דרכו של ה'. הוא בחר בזוג עקר ובא-בימים להיות אביו ואימו המייסדים של עם ישראל. הוא בחר באדם שהתקשה כדיבור להוריד את דברו לעולם. הוא בחר בבלעם, שונא ישראל, להיות שליח לאהבתו. משה אומר במפורש: "וְלֹא אָבָה ה' אֶלְהֵיךָ לְשִׁמְעַ אֶל בִּלְעָם וַיִּהְיֶה ה' אֶלְהֵיךָ לְךָ אֶת הַקְּלָלָה לְבִרְכָּהּ כִּי אָהַבְךָ ה' אֶלְהֵיךָ".

זהו נושאו האמיתי של הסיפור. לא בלק ולא בלעם, לא מואב ולא מדיין, ולא מה שקרה אחר כך. זהו סיפור על אהבתו של ה' לעם. על עוצמתו של העם הזה ועל נחישותו, על נכונותו להיות שונה, על חיי המשפחה הצנועים והטובים שלו ועל יכולתו להאריך ימים יותר מאימפריות: תשבחות אלו ואחרות מפורטות בברכות.

על פי שיטת הרמב"ם, בכל מעשיו של ה' יש מסר מוסרי בשבילנו.⁵ אני מאמין שבפרשת בלק מלמד אותנו ה' כי האהבה יכולה להפוך ברכה לקללה. היא הכוח היחיד המסוגל למגר את השנאה. האהבה מרפאת את פצעי העולם.

- 1 ספרי דברים שנו.
- 2 מורה נבוכים ב, מב. לביקורתו של הרמב"ן על גישת הרמב"ם ראו פירושו לבראשית יח, א.
- 3 ומוקדם יותר אמר, "מָה אֶקַּב לֹא קָבָה אֵל, וּמָה אֶזְעַם לֹא זָעַם ה'?" (במדבר כג, ח).
- 4 אומנם, אפשר לומר שיש עניין מיוחד בבחירה בו. על פי מדרש דברים רבה (א, ד), ה' בחר בבלעם לברך את בני ישראל כי כאשר ברכה באה מפיו של אויב אי אפשר לחשוש שהיא באה מתוך משוא פנים.
- 5 הלכות דעות א, ו.